

УДК 821.161.2-311.6.09

А. О. Кравченко

ORCHID: 0000-0002-3883-505X

ЗАГРОЗА ВІЙНИ ЯК ЧИННИК АКТУАЛІЗАЦІЇ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (ЗА РОМАНАМИ О. ЗАБУЖКО І С. ЖАДАНА)

У статті розглядається місце релігійної ідентичності, а також моральної та ціннісної складових як частини такої ідентичності у художніх текстах, присвячених темі війни, зокрема в «Музеї покинутих секретів» О. Забужко та «Інтернаті» С. Жадана. Ці тексти стосуються воєнного часу різних історичних періодів і пропонують нам відмінні, майже протилежні моделі функціонування релігії та моралі. О. Забужко пропонує модель, де релігійні переконання персонажа органічно переплітаються з його національними переконаннями; моральність та цінності, хоч і трансформуються з огляду на воєнний наратив, все ж лишаються незмінними. С. Жадан формує модель, у якій приналежність до релігії не відіграє необхідної ролі для національного ідентифікування, а мораль так само проходить крізь трансформацію воєнного хронотопу; однак автор звертається до біблійних явищ й образів для опису групи персонажів, які належать до однієї зі сторін війни, надаючи їм у такий спосіб позитивної конотації.

Ключові слова: релігійна ідентичність, війна, мораль, моделювання ідентичності, сучасна українська література.

DOI 10.34079/2226-3055-2022-15-26-27-109-115

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Війна являє собою драматичний і кризовий період, який хитає звичні устрої й системи світовлаштування, а відтак вимагає переосмислення та перекодування вже наявної системи цінностей, особливо її моральної складової (що є правильним, а що – ні), що може спричинити подальшу переідентифікацію. Художня література є одним з інструментів, який фіксує ці зміни, тому що, з одного боку, вона є способом відтворити реальність довкола автора, з іншого, – способом переживання певних складних періодів та «виписування» складного досвіду (Кеппс, 2021). Завдяки цим особливостям література здатна не лише дати матеріал для аналізу того, що відбувається з людиною під час війни, але й вплинути на матрицю сприйняття війни читачем. Прозові тексти завдяки вагомому текстовому обсягу й розгалуженій системі персонажів, подій та місця дії створюють структуру, якої достатньо для аналізу певних ідентичнісних зрушень, що відбуваються з персонажем протягом розгортання сюжетної лінії твору. Відтак це дозволяє ґрунтовно говорити про зміни в різних ідентичнісних маркерах, зокрема в релігійній ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальний огляд творчості О. Забужко та С. Жадана із подальшим вписуванням їх у сучасний літературний процес було зроблено А. Бабенко, Я. Голобородьком, Т. Гундоровою, І. Дзюбою, Р. Харчук та ін. Дискурс війни в контексті сучасного літературного процесу розглядають Н. Герасименко (Герасименко, 2019) й О. Пухонська (Пухонська, 2022), почасти звертаються А. Матусяк (Матусяк, 2020), Я. Поліщук (Поліщук, 2016) та ін. Окремі аспекти теми війни у «Музеї покинутих секретів» та «Інтернаті» аналізують І. Булкіна, Г. Врублевська (Булкіна та Врублевська, 2018), А. Герасимова (Герасимова, 2017), А. Давидова (Давидова, 2013), Х. Рутар (Рутар, 2017). Натомість нас цікавить не лише творчість цих письменників та дискурс війни в ній, але місце й роль релігійної ідентичності в цьому.

Мета статті – розглянути, як загрози війни впливають на деконструювання та конструювання релігійної ідентичності, зокрема морально-ціннісних аспектів цієї ідентичності на прикладі окремих прозових текстів О. Забужко та С. Жадана.

Завдання статті: класифікувати загрози війни для ідентичності, актуалізовані О. Забужко та С. Жаданом; схарактеризувати персональні шляхи формування або реалізації релігійної ідентичності в персонажів їхніх творів; зробити висновки про кореляції «загроза/шлях» у кожного автора.

Актуальність зумовлена подіями в сучасній історії України (війною з 2014 р.), відтак аналіз воєнного наратива в текстах дозволяє, по-перше, проаналізувати особливості зображення

цього періоду, по-друге, пережити травматичний досвід та осмислити його, по-третє, поглянути, які моделі поведінки та виходу з ситуації для читачів моделюють автори.

Виклад основного матеріалу.

Обрані до аналізу автори мають широкий перелік написаних ними творів, але текстів великої прозової форми, де війна являє собою простір, у якому відбуваються події тексту лише два: це «Музей покинутих секретів» О. Забужко, у якому одна з сюжетних ліній охоплює період Другої світової війни на території західних областей сучасної України (1943–1947 рр.), та «Інтернат» С. Жадана, який, власне, був написаний після подій 2014 р. і зосереджується довкола подій у межах невеликого прифронтового містечка Донецької області.

Попри те, що автори «Музею покинутих секретів» та «Інтернату» зображують своїх персонажів у різні воєнні періоди, обидва тексти надають спільний перелік певних викликів, які несе в собі наратив воєнного простору. Насамперед війна ставить персонажів віч-на-віч зі *смертю* власною чи чужою: смерть побратимів (Забужко, 2020, с. 205–206, 506–507, 575); смерть малознайомих чи навіть незнайомих людей (Жадан, 2017, с. 134–135, 161, 322–325). Війна підіймає питання *втрати*: здоров'я, майна, близьких людей, але найочевидніша втрата – це втрата простору як фізичного (територій), так і духовного (втрата миру, спокійного життя й навіть майбутнього). Смерть і втрата спричиняють ще один виклик наративу воєнного часу – перевірку *цінностей та моральної основи* персонажів, тобто умови війни перевіряють, наскільки міцними й надійними є ці переконання та чи здатні вони стати фундаментом для збереження ідентичності під час важких подій, а те, як персонаж реагуватиме на стресові й незрозумілі, навіть страшні для нього події, показуватиме, щирою чи показовою було сповідання тих цінностей. Війна змушує переглянути питання добра й зла, правди й кривди, чесності й вірності проти обману й зради, а також цінності людського життя. І нарешті, всі ці виклики призводять до ще одного – необхідності визначитися з власною позицією (ідентифікувати себе з однією зі сторін-учасників війни) та взяти за неї *відповідальність*.

Виклики смерті, втрати, моральної основи та цінностей, відповідальності так чи інакше пов'язані зокрема й з релігійною ідентичністю, оскільки ціннісне навантаження релігійної системи містить у собі теми, які стосуються названих аспектів. Проте Оксана Забужко та Сергій Жадан пропонують дещо різні моделі реакції персонажів на виклики воєнного часу до ідентичності.

У «Музеї покинутих секретів» у контексті сюжетної лінії, яка охоплює період війни, найдетальніше змальованим персонажем є *Андріян Ортинський* («Звір», «Аскольд», «Кий» (імена в лапках – це позивні, які О. Забужко дає персонажам, котрі були бійцями УПА). Описуючи побратимів «Левка» й «Ворона», авторка в слова Андріяна вкладає умовну основу життя цих людей: «Їх змалку навчали, що основа життя – то труд і молитва, а насправді навчили відрізнити добро від зла. А тільки це й важить, це найважливіше, що батько має дати своїй дитині, – за решту подбає Бог...» (Забужко, 2020, с. 544).

Уся історія Андріяна демонструє органічне поєднання цих цінностей. З одного боку, є його відважність, наполеглива праця й тривала підпільна боротьба за свою землю, але з іншого – кожен з пікових і важких моментів Андріян проходить пліч-о-пліч з духовною реальністю: усвідомлення початку відліку до своєї смерті супроводжується біблійною цитатою (Забужко, 2020, с. 152–153); після важкого поранення його виходили священник і єврейка, а марення під час цього стану були сповненням звернень до отця про сповідь, а також баченням себе розп'ятим на хресті (Забужко, 2020, с. 179–184); у переживанні смерті побратима «Явора» поруч так само крокують постать отця «Ярослава» – лиш він один здатен дати ладу тій невідомості смерті, яка зачаїлася в криївці – та молитва про смерть у бою (Забужко, 2020, с. 205–209); братерство, що виникає внаслідок підтримки спільної національно-визвольної ідеї, поєднується з цитатою про братерство в Христі (Забужко, 2020, с. 214); усвідомлення, що уникнув смертельної засідки поєднується з молитвою-подякою до Господа за порятунок (Забужко, 2020, с. 523); зворушлива звістка про народження сина проводиться паралеллю до радісної звістки про народження Месії, що наповнює думки надією й майбутнім (Забужко, 2020, с. 529–530); страшний момент зради сприймається як справжнє пекло (Забужко, 2020, с. 564–565); момент прощання з життям і побратимами, по-перше, сповнений прохання про прощення й прощення інших, по-друге, знову лунають біблійні цитати-паралелі про страждання Христа в Гетсиманському саду та душу, покладену за друзів своїх (Забужко, 2020, с. 572).

Вірність Андріяна своїй землі, за яку вони борються ще від часів татарських набігів

(Забужко, 2020, с. 508–509, 573), вірність своїм людям аж до смерті (Забужко, 2020, с. 489, 543) і своєму стилю життя (Забужко, 2020, с. 505) та відповідальність за цей вибір (Забужко, 2020, с. 502) органічно поєднуються з його вірою, яка стає способом підтримувати персонажа на шляху цієї вірності й відповідальності. Можливо, саме це дозволяє йому не потонути в ненависті до ворога (Забужко, 2020, с. 479), намагатися знайти спільну мову з чоловіком коханої дівчини (Забужко, 2020, с. 475) та навіть спокійно сприймати власну смерть (Забужко, 2020, с. 565–567). І саме це, зрештою, попри фізичну загибель робить його дужчим за його ворогів (Забужко, 2020, с. 508–509).

У тексті присутні й менш знакові персонажі, але вони також дозволяють проінтерпретувати окремі аспекти релігійно-морального характеру.

По-перше, образ священника «Ярослава». Він виконує функції лікаря й священника (фізичне та духовне лікування й підтримка), забезпечує повстанців провізією та інформацією, розділяє з ними смерть і нужденність. Саме він виявляється тим, хто здатен органічно поєднати для поранених повстанців прощення з побратимом і подальше життя та допомогти належно пережити це прощення (Забужко, 2020, с. 212–213). Це є образ, де духовність стає опорою, яка дозволяє не лише самому належно пройти важкий час, але стати підтримкою для інших у тій ідеї й боротьбі, яку вони ведуть.

По-друге, образ «Рахелі». Як медсестра та єврейка вона так само являє собою дивовижне поєднання лікаря фізичного й духовного світу. Щоправда, обставини, у які потрапляє «Рахеля», руйнують її віру в єврейського бога, натомість це поклоніння умовно зміщується на персонажа Андріяна (Забужко, 2020, с. 221–223). Саме це дає їй сили й насаги продовжити своє і його життя в народженні сина.

По-третє, образ Гельці («Дзвіні»). У тексті важить її вірність своїй землі та вірність побратимам. Але Гельця зробила одну велику помилку – вона прийняла чужого за свого (Забужко, 2020, с. 638), тому умовно стає співучасницею зради свого чоловіка, і тільки розділена з побратимами «жертвна» смерть-самогубство, яке забере з собою зрадника та ворогів, здатна спокутувати такий її «гріх». Відтак, тут мова не стільки про конкретну релігійну ідею, скільки про морально-ціннісну основу персонажа, межу якої вона перетнула. Проте Гельця являє свою вірність цій основі в тому, що готова «спокутувати» цей переступ навіть ціною власної смерті та припинення життя дитини від зрадника.

По-четверте, образ «Стодолі». Цей персонаж є умовно «негативним» та антагоністом до Андріяна. Він зображений закритим чоловіком, кредо якого – «Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить» (Забужко, 2020, с. 540). Суровий («Левко» не наважився поручитися за майора та протистояти думці «Стодолі» (Забужко, 2020, с. 505–507)), безжальний, здатний відправляти на смерть людей і сильний саме цією жорстокістю (Забужко, 2020, с. 479, 491, 504–505), він, проте, є зрадником. Оце передчуття його чужості й майбутньої зради передано за допомогою багатьох деталей, одна з яких – відмова «Стодолі» розділити з побратимами спів і спільну молитву (Забужко, 2020, с. 551). Саме зрада цього персонажа стає його найбільшим гріхом та робить відступником, якого потрібно покарати за законами воєнного часу (Забужко, 2020, с. 565).

Хоч з-поміж цих образів безпосередньо з релігійною ідентичністю пов'язаний лише один, проте решта ілюструють своєрідні відтінки моральної відповідальності, які підіймаються саме воєнними реаліями. Війна – час, коли «добро» – це не стільки про дотримання обрядів і традицій (тому що навіть фізично не завжди є змога виконати якісь з них), скільки про вірність і відповідальність за цю вірність навіть ціною смерті; натомість «зло» – не стільки про класичні моральні переступи (наприклад, перелюб), скільки про зраду ідеї, якій присягнувся, та побратимів, які довіряли.

Трохи інші шляхи розв'язання викликів ідентичності пропонує «Інтернат» Сергія Жадана. Безпосередньо релігійна ідентичність у цьому тексті не відіграє якоїсь знакової ролі, оскільки головний конфлікт роману – ідентифікація себе з українцями або з росіянами, причому в контексті військового зіткнення, а не мирного перебігу подій, і подальші дії, які впливатимуть з цього вибору.

Відтак, ідентифікування себе з церквою не допомагає розв'язати питання приналежності до «прапору». Релігія та церква в романі нівельовані як порожні храми (Жадан, 2017, с. 251) і високі хрести, які стоять на шляху всіх персонажів: тих, хто за Україну (Жадан, 2017, с. 244) і тих, хто за Росію (Жадан, 2017, с. 292), і тих, хто просто наживається на всьому цьому лихові (Жадан, 2017, с. 52). Кожен з них вважає за потрібне перехреститися – порожність цього дійства доведена до

абсурду за допомогою сцени, де здається, що персонажі хрестяться на хрест швидкої (Жадан, 2017, с. 258), – але це ніяк не впливатиме на їхні цінності й вибір, якого від них вимагає головний конфлікт роману. Можливо, причина мертвоти релігійної системи в цьому тексті полягає в тому, що простір подій – умовна погранична зона, яка межує з іншою державою, тому зв'язок між людьми тут був міцним і багато в чому спирався на спільний минулий досвід, історичний і релігійний (якщо зважити на попередні тексти «Депеш Мод» та «Ворошиловград»).

Щоправда, варто зазначити, що автор час від часу звертається до біблійних порівнянь, і ці порівняння він здебільшого використовує для характеристики персонажів, які стоять на боці блакитно-жовтого прапора: поранений воїн, якого занесли в клас Павла, нагадує йому розп'ятого Христа (Жадан, 2017, с. 25); вокзал, наповнений людьми, що ховають від війни, порівнюється до церкви в обложеному місті (Жадан, 2017, с. 61); Паша, якому доводиться брати на себе відповідальність за жінок, дітей та інвалідів, порівнюється до батюшки (Жадан, 2017, с. 95); розвішане чорне пальто фізрука нагадує розбійника, розп'ятого на хресті біля Христа, і цей образ наміцно закріплюється з образом фізрука й наче стає передчуттям його смерті (Жадан, 2017, с. 150, 151); шлях Павла й племінника названо долиною смерті (Жадан, 2017, с. 182); лікар, який багато годин поспіль рятує поранених бійців, зображується як святий (Жадан, 2017, с. 313). Зрештою, персонаж Павла також здається паралеллю на біблійного Павла (вчителювання; контрастна зміна від байдужості до відповідальності). У такий спосіб релігійні образи, накладені на певних персонажів тексту, додають їм своєрідного «ореолу» святості й маркують як тих, хто на стороні «добра». Тобто, хоч релігійна ідентичність персонажів майже не актуалізована в тексті, зображення певної групи персонажів за допомогою звернення до біблійних образів все ж свідчить, по-перше, про певну спільну конотацію та ставлення до цих образів автором і читачами, для яких цей текст написано, по-друге, про те, що ці спільні очікування формуватимуть певне сприйняття персонажів внаслідок такого способу їхнього зображення.

Проте на перший план в «Інтернаті» виходить відповідальність, зокрема й моральна. Але, як і в тексті О. Забужко, мораль тут заламується крізь призму воєнного часу, і визначення «добра» і «зла» диктуються не стільки класичними традиційними визначеннями, скільки умовами й реакціями, яких вимагає війна.

Позитивна конотація зображення персонажів, які умовно перебувають на боці блакитно-жовтого прапора, робить їх на стороні «добра», навіть попри зовнішню грубість поведінки чи висловлювань. Натомість цікаво, що найбільш «негативним» є навіть не солдати загарбників під прапором ворожої держави, а людина, яка байдужа до того всього та перебуває тут, аби лиш нажитися на інформації – мова про журналіста Пітера (у нього навіть ім'я іноземне, що підкреслює його «чужість» до цього простору), який, хоч і крутиться біля солдат, вдаючи свого, все ж є чужим і байдужим (Жадан, 2017, с. 27–32). Автор використовує кілька яскравих образів, щоб підкреслити відстороненість Пітера щодо ситуації, у якій опинилися інші персонажі: він ділиться з ними цигарками, правда дешевою пачкою, але для себе носить дорожчі та якісніші цигарки (Жадан, 2017, с. 33); його «стрижений рожевий ніготь» протиставляється «чорним і промерзлим» пальцям воїнів (Жадан, 2017, с. 28) і доглянутий вигляд (Жадан, 2017, с. 27) проти стомлених і брудних військових (Жадан, 2017, с. 20–21, с. 298); він лиш удає, що розділяє напій з місцевими, але натомість виливає його під стіл (Жадан, 2017, с. 32). Такі штрихи й подальше змінення ставлення Паші до Пітера демонструє, що, зрештою, журналіст тут чужий, «йому справді ніхто не цікавий. І ми нецікаві. Він поїде, ми залишимося. Ось і все» (Жадан, 2017, с. 333, 331). Не зайняти якусь позицію та боротися за цю позицію – це найбільший «гріх» і «зло», яке можна вчинити в часи війни.

Відтак, цей же «гріх» на початку мав і Павло (Жадан, 2017, с. 14), ухиляючись від важливих рішень і відповідальності, поступаючись дитячій ініціативності в школі й рішенням сестри вдома (Жадан, 2017, с. 95), та навіть спроб розібратися, що відбувається (Жадан, 2017, с. 61), – зрештою, він «просто вчитель, все інше його мало цікавить» (Жадан, 2017, с. 101), він належить до тих, хто звик відмовчуватися й не брати відповідальності (Жадан, 2017, с. 160), його діагноз – «страх і безвідповідальність» (Жадан, 2017, с. 159). Проте текст роману демонструє трансформацію персонажа: зі слабкої, маленької людини, яка лиш тримається осторонь подій і тікає від будь-якої не лише відповідальності, а навіть ідентифікації, окрім професійної, перетворюється на чоловіка, який бере на себе відповідальність: за племінника, за людей довкола й зрештою – за життя бійця – наприкінці роману Павло зображений як той, хто вийшов на протистояння з самою смертю, «і зміг її в чомусь переконати. Або не зміг. Але й вона не змогла» (Жадан, 2017, с. 330).

Ще один аспект воєнного простору в С. Жадана – серйозне знецінення людського життя. Щоб зобразити це, автор використовує декілька прийомів: по-перше, це зведення окремих людей до безликого натовпу (у вокзалі, як у ковчегу; безликий натовп, який кудись прямує крізь поля); по-друге, фраза-рефрен «Нікого не шкода» (Жадан, 2017, с. 168, 234, 326); по-третє, певну роль відіграє буденне ставлення до смерті людей: байдужий водій-ігуана, що два дні їздить повз трупи солдат (Жадан, 2017, с. 56–57); валіза з речами дорожча за життя дідуся (Жадан, 2017, с. 92–93); зацікавлене спостереження за дзвінком на мобільний загиблого саперу (Жадан, 2017, с. 134–135); велика кількість тяжко поранених солдатів, із якими стикається Павло наприкінці тексту (Жадан, 2017, с. 309–318).

Автор пропонує два погляди-реакції на таке знецінення. З одного боку, варто взяти відповідальність і зробити бодай щось: стомлений лікар, який проходить від одного тяжкого до іншого, намагаючись рятувати; активність Павла, який нарешті визначається з позицією, спрямована на порятунок поранених солдат. З іншого боку, автор пропонує усвідомлення, що є речі, які все ж будуть існувати значно довше, ніж людське життя – образ папороті, який уже мільйон років: «Ми з тобою ще не народились, а їй уже був мільйон років. Ми з тобою здохнемо, а вона далі десь лежатиме собі. Історія, розумієш? Ось це – історія. А ми з тобою – не історія: сьогодні ми є, завтра нас не буде» (Жадан, 2017, с. 305).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, «Музей покинутих секретів» та «Інтернат», зображуючи воєнний простір, демонструють нам різні моделі поведінки в таких умовах. У першому тексті релігійна ідентичність органічно поєднана з національною та підтримує персонажа в його діяльності та відповідальності, допомагаючи здолати складні обставини та виклики, з якими він стикається протягом розгортання подій тексту. Хоча в сюжетній лінії Другої світової війни й відсутні церкви та церковні традиції, духовна складова (віра в Бога, здатність відрізнити добро від зла, молитва) є важливою складовою ідентичності персонажа. Другий текст, навпаки, демонструє нездатність релігійної ідентичності визначитися з власною позицією, підтримувати її та взяти відповідальність. Тут наявні церкви й окремі традиції, проте вони виявляються мертвими, а духовна складова – деформована й викривлена (перевернута «мораль» воєнного часу). І хоч персонаж зрештою визначається, на стороні якого «прапора» він хоче бути й навіть бере відповідальність за це рішення, проте релігійна ідентичність ніяк цьому не сприяє. Натомість автор використовує релігійні образи, щоб зобразити певних персонажів і сприяти в читача певне сприйняття цих постатей.

Такі майже протилежні моделі відповіді на загрози війни можна пояснити кількома чинниками. *По-перше*, основні персонажі, крізь призму яких подано події, перебувають на різних етапах становлення ідентичності. Андріян Ортинський є цілком сформованим персонажем, який знає, за що й чому він бореться, – він свідомий свого вибору й своєї відповідальності, і до того ж відводить для цього належне місце у своєму житті; персонаж не потребує процесу ініціації, радше він проходить процес перевірки своїх переконань на міцність. Натомість вчитель Паша – персонаж, який на початку тексту уникає шляху визначення ідентичності; події тексту – це своєрідна «ініціація» та становлення ідентичності, які відбуваються під впливом фактукаталізатора війни. *По-друге*, у текстах зображено різні війни: «Музей покинутих секретів» охоплює події Другої світової війни, які загалом, через їхню більшу віддаленість у часі, є більш вивченими та дослідженими, натомість «Інтернат» – текст, опублікований 2017 р. про події 2014 р., тобто часова дистанція є значно меншою, а відтак переживання цих подій є ще свіжими й вони ще потребують осмислення. Окрім того, різний часовий проміжок та територіальна приналежність так само впливає на роль релігійної ідентичності: у 1940-х релігійний аспект був значно важливішою складовою людського життя, ще й на території західних областей (Львівщини), яка не застала масового винищення релігійних діячів як інакодумців, на відміну від територій правобережних областей, які пройшли серйозну чистку радянською владою, особливо в роки репресій. Натомість у 2010-х, які належать до періоду постхристиянської епохи, релігія відіграє значно слабшу роль, тому це теж може впливати на зображення релігійної ідентичності в романі.

У такий спосіб, виникає дві різні моделі-реакції на виклики воєнного часу, хоча обидва приходять до потреби в одній спільній цінності, яка в текстах маркується як «добро», – це відповідальність та вірність. Для глибшого аналізу та створення ширшої класифікації можливих способів моделювання варто дослідити ширший масив текстів, у яких наявний наратив воєнного часу.

Бібліографічний список

- Булкіна, І. та Врублевська Г., 2018. Сергій Жадан. Інтернат. *Критика* [онлайн], Рік XXII, число 1–2, с. 243–244. Доступно: <<https://krytyka.com/ua/reviews/internat>> (Дата звернення 14 грудня 2022).
- Герасименко, Н., 2019. *Словами очевидців: література від Євромайдану до війни*. Тернопіль: Джура.
- Герасимова, А., 2017. Сергій Жадан: Цю війну не помістиш в жодну літературу. *Еспreso* [онлайн]. Доступно: <https://espresso.tv/article/2017/10/14/sergiy_zhadan_cyu_viynu_ne_pomistysh_v_zhodnu_literaturu> (Дата звернення грудня 14 грудня 2022).
- Давидова, А. В., 2013. Роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» у світлі літературної критики. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, Серія «Літературознавство»* [онлайн], 2(2), с. 41–47. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2013_2%282%29__9> (Дата звернення 14 грудня 2022).
- Жадан, С., 2017. *Інтернат*. Роман. Чернівці: Меридіан Черновіц.
- Забужко, О., 2020. *Музей покинутих секретів*. Роман. Київ: Комора.
- Кепс, Р., 2021. *Як писати про війну. Як розказати власну історію*. Київ: Смолоскип.
- Матусьяк, А., 2020. *Вийти з мовчання. Доколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою*. Львів: ЛА «Піраміда».
- Поліщук, Я., 2016. *Реактивність літератури*. Київ: ВЦ «Академія».
- Пухонська, О. 2022. *Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі*. Брустури: Дискурсус.
- Рутар, Х., 2017. Формула колективної пам'яті на сторінках роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів». *Україна Модерна* [онлайн]. Доступно: <<https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/rutar-collective-memory>> (Дата звернення 14 грудня 2022).

References

- Bulkina, I., and Vrublevska, H., 2018. Serhii Zhadan. Internat [Serhiy Zhadan. Boarding school]. *Krytyka* [online], Rik XXII, chyslo 1–2 (243–244). Available at: <<https://krytyka.com/ua/reviews/internat>> (Accessed 14 December 2022) (in Ukrainian).
- Kepps, R., 2021. *Yak pysaty pro viinu. Yak rozkazaty vlasnu istoriiu*. [Writing War. A Guide to Telling Your Own Story]. Kyiv: Smoloskyp
- Davydova, A. V., 2013. Roman O. Zabuzhko «Muzei pokynutykh sekretiv» u svitli literaturnoi krytyky. [Roman O. Zabuzhko "The Museum of Abandoned Secrets" in the Light of Literary Criticism]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S. Skovorody, Seriia «Literaturoznnavstvo»* [online], 2(2), p.41–47. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2013_2%282%29__9> (Accessed 14 December 2022) (in Ukrainian).
- Gerasimenko, N., 2019. *Slovamy ochevydtsiv: literatura vid Yevromaidanu do viiny*. [In the words of eyewitnesses: literature from Euromaidan to the war]. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).
- Herasymova, A., 2019. Serhii Zhadan: Tsiu viinu ne pomistysh v zhodnu literaturu. [Serhiy Zhadan: You cannot place this war in any literature]. *Espresso* [online]. Available at: <https://espresso.tv/article/2017/10/14/sergiy_zhadan_cyu_viynu_ne_pomistysh_v_zhodnu_literaturu> (Accessed 14 December 2022) (in Ukrainian).
- Matusiak, A., 2020. *Vyity z movchannia. Dkolonialni zmahannia ukrainskoi kultury ta literatury KhKhI stolittia z posttotalitarnoiu travmoi*. [Break out of silence. Pre-colonial competitions of Ukrainian culture and literature of the 21st century with post-totalitarian trauma]. Lviv: LA «Piramida».
- Polishchuk, Ya., 2016. *Reaktyvnist literatury*. [Reactivity of literature]. Kyiv: VTs «Akademiiia».
- Pukhonska, O., 2022. *Poza mezhamy boiu. Dyskurs viiny v suchasni literaturi*. [Outside of combat. Discourse of war in modern literature]. Brustury: Dyskursus.
- Rutar, Kh., 2017. *Formula kolektyvnoi pamiati na storinkakh romanu Oksany Zabuzhko «Muzei pokynutykh sekretiv»*. [The formula of collective memory on the pages of Oksana Zabuzhko's novel The Museum of Abandoned Secrets]. *Ukraina Moderna* [online]. Available at: <<https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/rutar-collective-memory>> (Accessed 14 December 2022).

- Zabuzhko, O., 2020. *Muzei pokynutykh sekretiv. [The Museum of Abandoned Secrets]*. Roman. Kyiv: Komora.
- Zhadan, S., 2017. *Internat. Roman [Boarding school. Novel]*. Chernivtsi: Merydian Chernovits (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2022.

A. Kravchenko

THREAT OF WAR AS FACTOR IN THE UPDATE OF RELIGIOUS IDENTITY (BASED ON THE NOVELS OF O. ZABUZHKO AND S. ZHADAN)

The article examines the place of religious identity, and moral or value components as part of such identity, in artistic texts devoted to the theme of war, in 'Museum of Abandoned Secrets' by O. Zabuzhko, and 'Internat' by S. Zhadan. These texts deal with wartime in different historical periods and offer us distinct, almost opposite models of the functioning of religion and morality in wartime discourse, which becomes a point of crisis for established identifications, values, and behavior.

O. Zabuzhko addresses the events of the Second World War and focuses on the Ukrainian insurgent army fighters. The main character, through the prism of which the story is depicted, offers a model where religious beliefs are organically intertwined with national beliefs, strengthening the ability to endure during the most difficult episodes; morality and values, although transformed considering the military narrative (that is, loyalty and community are defined as the greatest good), remain unchanged: respect for the spiritual remains, for example, prayer, holidays and traditions, the value of human life and the definition of good are recognized. Other characters, to a lesser extent, but in the same way, demonstrate an inextricable connection between religious beliefs and the ability to withstand the war, and in some episodes even the necessity of the presence of a 'religious' (Father Yaroslav during the death and burial of one of the soldiers).

S. Zhadan forms a model in which belonging to a religion does not play a necessary role for national identification. Religion identity cannot become a marker of self-identification with one of the two flags that collide in the novel. Most likely, the reason is that the inhabitants of the border areas had similar religious beliefs, which did not contribute to a clear national identification (most religious visual markers are associated with Orthodoxy). The churches, although new, are empty, and in front of the crosses that appear occasionally in the text, everyone is baptized in the same way, despite their belonging to the flag. Morality also goes through the transformation of the war chronotope: human life is devalued due to many deaths, and the greatest evil is not even the murder or betrayal itself, but the lack of involvement and the refusal to decide which side you chose as 'yours' and take responsibility for it. However, the author nevertheless turns to biblical phenomena and images in the text to describe groups of characters belonging to one of the sides of the war, thus giving them a positive connotation.

So, on the one hand, we have common features: the war becomes a challenge to the identity of the characters, reformats certain established human values and morality (definition of good and evil, etc.); the main value is defined as responsibility for one's own decision, community with characters who are on the same side. However, on the other hand, the authors offer different models of the place of religious identity: O. Zabuzhko demonstrates the constructive role of religious beliefs, on the other hand, S. Zhadan demonstrates the emptiness of the religious system, which does not become a way of separation and decision-making. Most likely, such different modeling of religious identity and its role in wartime is due to the different depicted periods and regions of Ukraine.

Key words: religious identity, war, morality, identity modeling, modern Ukrainian literature.